

O'ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

# UZBEKISTAN

## LANGUAGE & CULTURE

ISSN 2181-922X

2025 Vol. 4

tsuull.uz  
uzlc.tsuull.uz

ISSN 2181-922X

# **O‘ZBEKISTON:**

**TIL VA MADANIYAT**

# **UZBEKISTAN:**

**LANGUAGE AND CULTURE**

**2025 Vol. 4**

**tsuull.uz**

**uzlc.tsuull.uz**

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

**Bosh muharrir:** Shuhrat Sirojiddinov  
**Bosh muharrir o'rinbosari:** Nozliya Normurodova  
**Mas'ul kotib:** Ozoda Tojiboyeva

### **Tahrir kengashi**

Hamidulla Dadaboyev, Mustafo Bafoev, Samixon Ashirboyev, Shodmon Vohidov (Tojikiston), Qozoqboy Yo'ldoshev, Farxod Maqsudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ulvi (Ozarbayjon), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Odinaxon Jamoldinova, Ziyoda Teshaboyeva.

### **Tahrir hay'ati**

|                                |                                    |
|--------------------------------|------------------------------------|
| Nazef Shahrani (AQSH)          | Abdulaziz Mansur (O'zbekiston)     |
| Elizabetta Ragagnin (Italiya)  | Timur Xo'jao'g'li (AQSH)           |
| Ahmadali Asqarov (O'zbekiston) | Tanju Seyhan (Turkiya)             |
| Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)    | Xisao Komatsu (Yaponiya)           |
| Akmal Nur (O'zbekiston)        | Alizoda Saidumar (Tojikiston)      |
| Akrom Habibullayev (AQSH)      | Nikolas Kantovas (Buyuk Britaniya) |
| Bahtiyar Aslan (Turkiya)       | Akmal Saidov (O'zbekiston)         |
| Emek Üşenmez (Turkiya)         | Mark Toutant (Fransiya)            |

“O'zbekiston: til va madaniyat” jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

**Email:** uzlangcult@gmail.com

**Website:** www.uzlc.tsuull.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

**Editor-in-Chief:**

Shuhrat Sirojiddinov

**Deputy Editor in Chief:**

Nozliya Normurodova

**Executive secretary:**

Ozoda Tajibaeva

### **Editorial board**

Hamidulla Dadaboev, Mustafo Bafoev, Samikhan Ashirboev, Shodmon Vohidov (Tajikistan), Qozoqboy Yuldashev, Farhad Maksudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ülvi (Azerbaijan), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jurakulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Odinakhan Jamoldinova, Ziyoda Teshabaeva.

### **Editorial Committee**

|                               |                                   |
|-------------------------------|-----------------------------------|
| Nazif Shahrani (USA)          | Abdulaziz Mansur (Uzbekistan)     |
| Elisabetta Ragagnin (Italy)   | Timur Kozhaoglu (USA)             |
| Ahmadali Asqarov (Uzbekistan) | Tanju Seyhan (Turkey)             |
| Isa Habibbeyli (Azerbaijan)   | Hisao Komatsu (Japan)             |
| Akmal Nur (Uzbekistan)        | Alizoda Saidumar (Tajikistan)     |
| Akrom Habibullaev (USA)       | Nicholas Kontovas (Great Britain) |
| Bahtiyar Aslan (Turkey)       | Akmal Saidov (Uzbekistan)         |
| Emek Üşenmez (Turkey)         | Marc Toutant (France)             |

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

**Email:** uzlangcult@gmail.com

**Website:** www.uzlc.tsuull.uz

## MUNDARIJA

### LINGVISTIKA

#### **Muhayyo Hakimova, Feruza Rahmatova**

O'zbek tilida metafora va metonimiya shakllanishida milliy tafakkurning o'rni.....6

#### **Zoxira Xidraliyeva**

Janubiy Qozog'iston o'g'uz shevalarining o'zaro munosabati .....23

#### **Hairatullah Barlas**

Tuhfetul-Abidin'in Şekil Özellikleri .....35

### ADABIYOTSHUNOSLIK

#### **Elmira Adilbekova**

Hacı Bektaş Veli'nin Ahlaki Düşüncesi: Anadolu Tasavvuf Geleneğinde Etik Bir Yaklaşım.....51

#### **Feruza Burxonova**

Ijodkor konsepsiyasi va g'oyaviy-badiiy xususiyatlar.....72

#### **Parviz Izzatillayev**

Asliy matn va forsiy tarjima qiyosi: "Majolis un-nafois" – "Hasht bihisht" .....89

#### **Gulrux Xudoyorova**

Lirik kechinma tabiati .....110

#### **Тюркан Вердиева**

Отражение литературно-культурной среды Гянджи XII века в драматических произведениях XX века Мехти Гусейна и Камали Агаевой .....127

#### **Leyla Karimova**

Makedoniyalı İskenderin Azərbaycana Seyaheti: Tarih ve Nizami Gencevinin Hayal Dünyasında Yansıması .....140

### SOTSILOGIYA

#### **Fatxulla Abduvaliyev**

Globalashuv jarayonlarining ta'lim migratsiyasiga ta'siri .....152

## CONTENT

### LINGUISTICS

**Muhayyo Hakimova, Feruza Rahmatova**

The role of National Worldview in the Formation of Metaphor  
and Metonymy in the Uzbek Language.....6

**Zakhira Khidrallyeva**

The Relationship Between the Oghuz Dialects  
of Southern Kazakhstan.....23

**Hayratullah Barlas**

Formal Characteristics of *Tuhfetul-Abidin* .....35

### LITERATURE

**Elmira Adilbekova**

The Moral Philosophy of Haci Bektaş Veli: an Ethical  
Approach in the Anatolian Sufi Tradition .....51

**Feruza Burkhanova**

The Concept of the Creative author and Ideological–Artistic  
Characteristics.....72

**Parviz Izzatillaev**

Comparison of the Original Text and the Persian Translation:  
“Majolis un-Nafois” – “Hasht Bihisht” .....89

**Gulrukh Khudoyorova**

The Nature of Lyrical Experience.....110

**Turkan Verdiyeva**

Reflection of the Literary and Cultural Sphere of the  
XII<sup>th</sup> Century Ganja in the XX<sup>th</sup> Century Dramas of Mehdi  
Huseyn and Kamala Agayeva .....127

**Leyla Karimova**

The Journey Alexander of Makedonian the Great to  
Azerbaijan: its Reflection in History and in Nizami Ganjavi’s  
Imaginative World .....140

### SOCIOLOGY

**Fathulla Abduvaliev**

The Impact of Globalization Processes on Educational Migration.....152

## Tuhfetul-Abidin'in Şekil Özellikleri

Hairatullah BARLAS<sup>1</sup>

### Öz

Tuhfetü'l-Âbidîn, 19. yüzyılda Nemengân'da doğan Molla Yâr Muhammed Nemengânî'ye ait bir şiir mecmuasıdır. Bu eser, Nemengânî'nin şiirlerini içerir ve dönemin edebî geleneklerine ışık tutan önemli bir kaynaktır. Eserin 108. sayfası, doğrudan Nemengânî'nin şiirlerine ayrılmıştır. Bu sayfalar, şairin bireysel edebî kimliğini ve sanatsal yönünü yansıtan en önemli bölümlerden biridir. Çalışmada özellikle bu 108 sayfa üzerinde durulmuş, eserin içeriği derinlemesine analiz edilmiştir. Molla Yâr Muhammed Nemengânî, şiirlerinde “Muhlis” mahlasını kullanmaktadır. Nemengânî'nin bu mahlası, onun edebî kimliğinin önemli bir parçası olarak öne çıkmaktadır. Eser, Afganistan'ın kuzeyinde, Badahşan ilinde yer alan “Hoşham” köyünden temin edilmiştir. Badahşan, tarih boyunca Türk-İslam kültürünün önemli merkezlerinden biri olmuş ve birçok edebî eserin üretildiği bir coğrafya olarak bilinmektedir. Eserde yer alan metinler, Latin alfabesine çevrilmiştir. Bu dönüşüm, eserin daha geniş kitleler tarafından okunmasını ve anlaşılmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır. Latin harflerine aktarım, eserin günümüz Türkoloji çalışmalarında daha kolay incelenmesine olanak tanır. Latin harflerine aktarıldıktan sonra eser, şekil bilgisi (morfoloji) açısından analiz edilmiştir. Bu süreçte eserin yapısal özellikleri, kullanılan ekler, fiil çekimleri ve dilin tarihî gelişimi gibi konular ele alınmıştır. Bu tür incelemeler, Türkçenin tarihî lehçelerini daha iyi anlamamıza ve döneminin dil yapısını ortaya koymamıza yardımcı olur. Bu çalışma, sadece bir eserin metin aktarımı ve incelemesi değil, aynı zamanda Çağatay Türkçesi gibi önemli bir tarihî lehçenin dil özelliklerini gün yüzüne çıkaran bir araştırmadır. Eserin incelenmesi, dönemin kültürel ve edebî yapısını anlamamıza katkı sağlarken, dilin gelişim sürecini de gözler önüne sermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** *Molla Yâr Muhammed Nemengânî, Tuhfetü'l-Âbidîn, şekil bilgisi, ekler.*

### Giriş

#### Tuhfetü'l-Âbidîn ve ya Enîsü'l-Âşıkîn

Bu değerli mushafın adlandırılması meselesine değinmeden

<sup>1</sup> Hairatullah Barlas – Cevizcan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.

**E-mail:** hairatullah@gmail.com

**ORCID:** 0000-0001-6847-1624

**Alıntı İçin:** Hairatullah Barlas. 2025. “Tuhfetul-Abidin'in Şekil Özellikleri”. *O'zbekiston: til va madaniyat* 4: 35 – 50.

önce, kısaca onun oluşturulmasına temas etmek yerinde olacaktır. Eser, müellifi Molla Muhammed Âbid'in ismiyle şöhret bulmuş olup, onun dostları ve hocalarıyla gerçekleştirdiği içten ve derin sohbetlerden ilham alınarak kaleme alınmıştır.

"تحفه العابدین و یا انیس العاشقین" adlı eser, Molla Muhammed Âbid Can Nemengânî tarafından kaleme alınmıştır. Molla Muhammed Âbid Can, sahafılık dükkânında gerçekleştirdiği sohbetler ve hocalarıyla olan samimi ilişkileri neticesinde bu kitabı kendi adına ve bu sohbetlerin bir ürünü olarak derlemiştir. Eser, hem âbidler (ibadet edenler) hem de âşıklar için bir hediye ve yol gösterici niteliği taşımaktadır. Molla Muhammed Âbid Can, bu çalışmasında tasavvufi konulara, ibadetin inceliklerine ve aşkın manevi boyutlarına değinerek, okuyucularına rehberlik etmeyi amaçlamıştır. Kitap, dönemin dini ve tasavvufi literatürüne önemli bir katkı sağlamıştır.

Eserin başında yer alan detaylı mukaddime göz önüne alındığında, bu kitabın, Molla Muhammed Âbid Can ile onun aşk ve sadakat dolu yol arkadaşlarının, onun dükkânında gerçekleştirdikleri manevi sohbetlerin bir ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Bu sohbet meclisleri, ilahi aşk, marifet ve derin tefekkürle dolu bir atmosferde geçmekteydi. Molla Muhammed Âbid Can, bu meclislerden ilham alarak, yüce manevi ve tasavvufi hakikatleri başkalarına aktarma amacıyla bu bilgileri derleyip toparlamış ve "Tuhfetü'l-Âbidîn ve Enîsü'l-Âşıkîn" adlı eseri bir araya getirmiştir. Bu kitap, söz konusu meclislerde yaşanan tecrübelerin ve öğretilerin bir yansımasıdır. Hakikat yolunun yolcularına ve aşk ile manevi yolculuğa gönül verenlere bir rehber olarak kaleme alınan bu eser, manevi bir miras olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Molla Muhammed Âbid Can, Molla Muhammed Kabil (ملا محمد قابل) Ahund Nemengânî'nin oğludur. Kitabın mukaddimesinde, hamd ve tevhitten sonra, ilim ehli ve marifet sahipleri karşısındaki acizliğini, tevazusunu ve samimiyetini etkileyici ve zarif bir üslupla ifade etmektedir. Bu ifadeler, onun âlimlere ve bilgi sahiplerine duyduğu derin saygıyı ve kendini onların önünde mütevazı bir talebe olarak konumlandığını göstermektedir. Bu yaklaşım, ilim ve irfan sahiplerine karşı beslediği hürmet ve bağlılığın bir göstergesidir.

Molla Muhammed Âbid Can, hayatının hatıralarını ve "Tuhfetü'l-Âbidîn ve Enîsü'l-Âşıkîn" adlı eserinin nasıl teşekkül ettiğini okuyucularına önemli bilgileri aktarır. Bu bilgiler, eserin ortaya çıkış sürecine dair değerli bilgiler sunmaktadır.

Babası Molla Muhammed Kabil Ahund Nemengânî, döneminin Nemengan'daki âlim ve fazilet sahibi kişilerindendi ve bir sahafılık dükkânı işletmekteydi. Molla Muhammed Âbid Can da gençliğinden itibaren bu dükkânda babasının yanında çıraklık yapmış ve onun rehberliğinde bu sanatta büyük bir maharet kazanmıştır.

Babası Molla Muhammed Kabil Ahund Nemengânî, oğlu Âbid Can'ın bu mesleğin tüm inceliklerini eksiksiz bir şekilde öğrendiğini ve aynı zamanda âlimlere ve fazilet sahiplerine hizmet etme geleneğini de burada benimsediğini görünce, onun bu mesleği üstlenebilecek yetkinliğe sahip olduğuna kanaat getirir. Bunun üzerine, Molla Muhammed Âbid Can'a kendi dükkânını açması için izin verir.

Molla Muhammed Âbid Can, babasının izniyle açtığı shafılık dükkânında, âlimlerin ve fazilet sahiplerinin kitaplarını yazma ve sahafılık konusunda samimi hizmetler sunarak, kendi tabiriyle "işinin çayırını canlandırır" ve dükkânını büyük bir ilgi odağı haline getirir. Bu süreçte, hem mesleki becerilerini geliştirir hem de ilim ve irfan ehliyle kurduğu bağları güçlendirir.

Öyle ki, dönemin âlimleri ve fazilleri, değerli kitapları incelemek ve manevi sohbetler gerçekleştirmek için onun dükkânında bir araya gelirler. Bu fırsatı değerlendiren Molla Muhammed Âbid Can, kısa sürede hem mesleğinde hem de ilim çevrelerinde tanınan ve takdir edilen bir şahsiyet haline gelir. Onun dükkânı, bir kitap ve sohbet merkezi olarak ün kazanır.

Bu süreçte, Nemengan'ın tanınmış ve etkili âlimlerinden biri olan ve zaman zaman dükkânına uğrayan Molla İsamüddin'den (Ö.1327 h.) büyük ölçüde etkilenir ve ona karşı derin bir sevgi ve bağlılık geliştirir. Molla İsamüddin'in sohbetleri ve öğretileri, Molla Muhammed Âbid Can üzerinde derin bir iz bırakır.

Molla Muhammed Âbid Can'ın ifadesine göre, aralarındaki samimiyet ve bağlılık öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, Molla İsamüddin mümkün olduğunca her gün veya en azından bir iki günde bir onun dükkânına uğrar ya da haftada en az bir gece birlikte sohbet ederlerdi. Bu sık görüşmeler, aralarındaki manevi bağı daha da güçlendirdi.

Molla İsamüddin, bu sohbetlerde dinleyicilere yönelik nasihatlerinde sık sık hocası **Mevlânâ Yâr Muhammed Nemengânî**'den bahsederdi. Mevlânâ Yâr Muhammed, ömrünün büyük bir kısmını Buhara'da geçirmiş bir âlimdi. Molla İsamüddin, ondan naklettiği beyitleri okuyarak hem Molla Muhammed Âbid Can'ı hem de diğer dinleyicileri daha da etkiler ve onların manevi bağlılıklarını güçlendirirdi. Bu anlatımlar, sohbetlere derin bir

manevi boyut kazandırırđı.

Mevlânâ Yâr Muhammed Nemengânî, Buhara'da Emir Nasrullah döneminde yaşamış ve onun sarayına yakın biri olmuştur. Ünü ve nasihatleriyle tanınan bir vaiz olmasının yanı sıra, ondan geriye bir şiir kitabı da kalmıştır. Molla Muhammed Âbid Can, büyük bir çaba göstererek bu kitabın bir nüshasını elde etmiş ve inceleme fırsatı bulmuştur. Bu eser, Mevlânâ Yâr Muhammed'in edebi ve manevi mirasının önemli bir parçasıdır.

Mevlânâ Yâr Muhammed Nemengânî'nin divanı, tamamıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, dört halifesine ve Buhara-i Şerif'te türbeleri bulunan büyük şahsiyetlerin vasıflarına dair naat ve övgülerden ibarettir. Bu eser, onun manevi ve edebi derinliğini yansıtan önemli bir mirastır.

Bu divanda, müsemmen, müseddes ve terci-bend gibi çeşitli şiir çeşitlerinin yanı sıra, büyük şahsiyetlerin vasıflarını ve menkıbelerini anlatan şiirler de yer almaktadır. Bu eser, hem edebi çeşitlilik hem de manevi içerik bakımından zengin bir kaynak niteliğindedir.

Molla Muhammed Can, Mevlânâ Yâr Muhammed Nemengânî'nin divanını tamamen okuyarak derinden etkilenir ve onun şiirlerini büyük bir beğeniyle karşılar. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır." hadisine sığınarak ve bu öğüdü rehber edinerek, ölümünde önce bir kitap veya bir mushaftan oluşan bir eser bırakmak için büyük bir çaba gösterir. Bu düşünceyle, ilmi ve manevi mirasını gelecek nesillere aktarmayı amaçlar.

Molla Muhammed Can, Mevlânâ Yâr Muhammed Nemengânî ve döneminin diğer ünlü ve yetenekli şairlerinden seçtiği beyitlerle "Tuhfetü'l-Âbidîn ve Enîsü'l-Âşıkîn" adlı bu eseri kaleme alarak gelecek nesillere bir miras bırakmıştır. Bu kitap, onun hem edebi zevkini hem de manevi derinliğini yansıtan önemli bir çalışmadır.

### Şekil Bilgisi

Zeynep Korkmaz şekil bilgisini "şekil bilgisi, bir dilin kök ve eklerini, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konuları inceleyen gramer dalıdır." şeklinde tanımlar (Korkmaz, 2014). Kemal Eraslan'ın ise: "şekil, dilin ek, kök ve gövdeden ibaret malzemesi ile bu malzemenin kullanılırken girdiği kalıptır." şeklinde tanımı önemlidir". (Eraslan, 1988).

## Yapım Ekleri

Türkçede de kelime türetebilmesi için yapım eklerine başvurulur. *Yapım ekleri, isim ve fiil kök ve gövdelerinden yeni isim ve fiil gövdeleri türetmeye yarayan eklerdir* (Eraslan, 1988).

Çağatay “Türkçesi” yapım ekleri açısından Karahanlı ve Harezmi Türkçesinin bir nevi devamı olarak nitelendirilir (Argunşah, 2014).

### İsimden İsim Yapım Ekleri

{+A}: pekiştirme anlamında adlar türeten ve az kullanılan bir ektir: *kéç+e, bir+e*.

{+ka}, {+ga, +ge}: Çeşitli işlevlerde kullanılan bir ektir: *Öz+ge*

{+lıg, +lig}: *yaman+lıg,*

{+geri}: Yön gösteren bir hâl eki iken kalıplaşarak kalıcı kavram işareti meydana getirir: *il+geri* (43/32), *yok+karı*.

{+daş}: Eşitlik ve birlik bildirir (Eckmann, 2009): *karında eş > karın+daş*.

{+II, +U}: Çağatay Türkçesinde {+lıG} ekinin sonundaki ünsüzün düşmesi, bazı metinlerde karşımıza çıkan dilsel bir olgudur: *at+lıg > atlı, saltanat+lıg > saltanat+lı*.

{+lıg, +lig, +luğ, +lüg} ekiyle karışır (Eckmann, 2009).

Vasıf ifade eden müfret adlar türetir. Bu eklerin bazıları kalıcı adlar türetir: *pişeyman+lık, söz+lük, köz+lük, öz+lük*.

Kılış ve meslek adları meydana getirir: *hādım+lıg+ın, ‘āşık+lıg, ked Hūdā+lıg*.

{+rA}: Yön gösterme eki kalıplaşarak kalıcı isimler türetmiştir: *song+ra, iç+re*.

{+sIz}: Yokluk bildiren sıfatlar türetir: *gümān+sız*. Bu ek üzerine {+IIK} eki de alabilir: *su+sız+lıg*.

### Fiilden İsim Yapım Ekleri

{-A, -I}: Çeşitli anlamlarda isim ve sıfatlar yapar: *tol-a, yığ-ı, yak-a, ert-e, yan-a > yén-e*.

{-IG, -IK, -UQ, -UG, -K, -Ġ}: *êş-ik, tir-ik, savu-ğ > savuğ, ıssı-ğ*

### İsimden Fiil Yapım Ekleri

{+A-}: Geçişli ve geçişsiz fiiller türetir: *sın+a-*,

{+al-} İsim köklerinden geçişsiz fiiller türetir: *yok+al-*.

{+Ar-, +r-} Geçişsiz fiiller yapar: *Köt+er-, aq+ar-*,

{+ı-, +i-}: Çok işlek olmayan ve isimlerden geçişsiz fiiller türeten bu eke Çağdaş Özbek Türkçesinde de rastlanmıştır: *taş+ı-n-*.

{+la-}: Çağatay Türkçesinde en yaygın kullanılan fiil yapım eki, Çağdaş Özbek Türkçesinde de en çok kullanılan eklerdendir: *baş+la-, ang+la-, bağ+la-, bağış+la-*,

**{+lan-}**: İsimden fiill türeten *+la* eki üzerine çatı eki *n*'nin gelmesiyle oluşur. *ay+lan-* "dön-"

Fiilden Fiil Yapım Ekleri

**{-Ar-}**: Geçişsiz fiillerden geçişli fiiller yapar: *çık-ar-*, *kayt-ar-*.

**{-Ur, -Ir}**: Bu ek, metinde oldurganlık ve ettirgenlik ekidir: *Kêç-ür-*

**{-(U)ş}**: İşteşlik ekidir: *Yığla-ş-*, *kara-ş-*, *yet-üş-*, *tut-uş-* " el ele tutmak"

**{-dur-}**: Oldurganlık ve ettirgenlik fiilleri türetir: *ol-tur-*, *al-dur-*, *tol-dur-*, *öl-dür-*, *köy-dür-* *bil-dür-*

**{-(I/U), -I-}**: Çatı eklerinden edilgenlik ve dönüşlülük eki türetir. Bu ekler pasiflik ve meçhullük bildiren eklerdir (Eckmann, 2009): *aç-ıl-*, *adır-ıl-* > *ayır-* > *ayr-ıl-*, *kés-il-*, *tök-ül-*

**{-(I/U), -n-}**: Bu ek Çağatay Türkçesinde fiil çatısı olarak kullanılır: *kör-ün-*, *sal-ın-*, *sığ-ın-*

**{-(I/U) -t-}**: Çağataycada yaygın olarak kullanılan bu ek, oldurgan ve ettirgen eylemi yapar: *ay-t-*, *kay-t-*, *köz arı-t-*

**{-y- (< -d-)}**

### Çekim Ekleri

*Çokluk, iyelik, aitlik ve durum ekleri Türkçedeki isim çekim ekleridir* (Argunşah, 2014). Karahanlı Türkçesi ve Haremz Türkçesindeki ekleri ile Çağatay Türkçesi dönemlerinin çekim eklerinde bazı farklılıklar mevcuttur. Bu farkların çoğu Çağatay Türkçesi durum eklerinde görülmektedir.

#### Çokluk Eki

Türk lehçelerinde birçok eki olmasına rağmen, **{+lAr}** çokluk eki en çok tercih edilen çokluk ekidir. İsim kök ve gövdelerinden sonra gelen çokluk eki sözcükler arasında herhangi bir ilgi kuramaz. Bu ek eklendiği kelimeyi etkiler ve bu özelliği ile diğer çekim eklerinden ayrılır.

Üzerinde çalıştığımız Tuhfetü'l-Âbidîn'de de çokluk eki olarak *+lAr* eki kullanılmıştır:

*yağşı+lar*, *yol+lar*, *but+lar*,

Türkçe ekler dışında Arapça ve Farsça çokluk ekleri alıntı kelimelerde kullanılmıştır.

Arapça *ât* ekiyle yapılan çokluklar vardır:

*cinn+ât*, *mu'ciza+ât* > *mu'cizât*, *hâcet+ât* > *hâcât*, *müşkil* > *müşkil+ât*

Arapça ve Farsça çoğul kelimeler üzerine ayrıca Türkçe çokluk eki getirilmiştir: *enbiyâlar*, *eşkiyâlar*, *evliyâlar*

#### İyelik Ekleri

İsim çekim eklerinden bir diğer de iyelik ekleridir. İyelik ekleri, bir ismin sonuna eklenerek onun sahibini gösteren eklerdir (Teres, 2009). Başka bir deyişle nesne veya kavramların bir başkasına ait olduğunu göstermek için kullanılır.

Tuhfetü'l-Âbidîn'deki iyelik ekleri:

a) 1. Teklik Şahıs Eki: **{+m}**

1. teklik kişi iyelik eki ünlü ile biten kelime tabanlarına **{+m}** ve ünsüzle biten kelime tabanlarına yardımcı ünlü olarak **{+Im, +Um}** şekli ile getirilir.

*kitab+ım, yol+um, cüft+üm, köz+üm, yüz+üm.*

b) 2. Teklik Şahıs Eki: **{+(I/U)ñ}**

Çağatay Türkçesinde tutarlı olmayan düzlük-yuvarlaklık uyumu, 2. teklik (**{+(I/U)ñ}**) eki yardımcı ünlüsü düzlük-yuvarlaklık açısından çoklukla uyum sağlamıştır. Bu ekin bazı örneklerde uyum dışı kaldığı da görülmektedir (Argunşah, 2014):

*Köz+in, ravza+n, Hüdāy+ın > Hüdāy+in,*

c) 3. Teklik Şahıs Eki: **{+I, +sI}**

Çağatay Türkçesinde 3. teklik şahıs ekleri düz ünlülüdür:

*hemta+sı* "[onun] misli", *ağz+ı+ge, nef+sı, nāle+si+de, oğl > oğl+ı,*

Bugün Çağatay Türkçesinin devamı olarak bilinen Özbek Türkçesinde teklik 3. şahıs eki ve durum eki arasında zamir n'si girmemektedir. Bu özellik Çağatay Türkçesinde de aynı şekli ile devam etmiştir. "Ayrıca Tarihi Türk lehçelerinin önemli lehçelerinden biri olan Oğuz lehçesinin etkisi Karluk lehçesine dayanan Çağatay Türkçesinde görülür." Çağatay Türkçesinin son dönemlerinde yazılan bu eser de zamir n'sinin kullanıldığı örnekler mevcuttur:

*ara+sı+da* "arasında", *boyn+ı+ğa, yan+ı+da*

d) 1. Çokluk: **{+(I)mIz}**

Ekin ünlüsü çoğunlukla düz olduğu için yuvarlak ünlülü kelime tabanlarına geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulur (Argunşah, 2014):

*iki+miz, 'işyān+ımız, yaş+ımız+nı,*

e) 2. Çokluk: **{+(I/U)ñız}**

Ekin ünlüsünün düz olmasından dolayı yuvarlak ünlülü kelime tabanlarında düzlük-yuvarlaklık uyumu bulunma:

*hāk+ıngız+ge* "toprağınıza", *ümme+ingiz,*

f) 3. Çokluk: **{+lArı}**

Ekin son ünlüsü daima düzdür:

*Ölög+leri, maḥbūb+lari, ḥādım+lari,*

**Durum Ekleri**

Genel Türkçede olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de dokuz hâl eki bulunmaktadır. Nemengani'nin eserinde görülen durum eklerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Yalın hâl

Yalın durumu, Türkçede bir ismin veya kelimenin sahip olduğu en temel ve sade şeklini ifade eder. İsim herhangi bir durum eki almaz. "*Adların başka bir ögeye bağlı olmayan normal teklik, çokluk, aitlik ekli ve iyelikli şekilleri, yalın durumlarıdır.*" (Karaağaç, 2012):

*Öy, kuş, kol, taş*

b) İlgi durumu

Türkçede bir ismin sahip olduğu ve bir başka isimle ilişkisini belirten durumdur. Bu durum, isimler arasında bağlilik veya sahiplik ilişkisi kurar.

Bu durum eki, belirtili isim tamlamalarında tamlayan adın aldığı ektir: Çağatay Türkçesinde ilgi durumu eki {+nİn}’dir.

*egem+ning "sahibimin", an+ing, yüzi+ning*

c) Yükleme durumu

Yükleme durumu için eserde Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /+nI/ eki kullanılmıştır:

d) *ölüg+nı, bular+nı, gümrāh+nı, cānım+nı "canımı", zebānım+nı, āşiyānım+nı, imānım+nı, āhvālım+nı, taşım+nı, başing+nı, ating+nı, cāning+nı.*

e) Yönelme durumu

Tüm Türk lehçelerinde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de yönelme hâli eki, adları eylemlere, adlara ve ilgeçlere bağlayarak kelime grubu meydana getirir. Ekleri ise {+GA, +KA, +(n)A} şeklindedir.

Çağatay Türkçesinde genellikle konsonatlardan sonra {-ka, -ke,} bazı istisna durumlarda {-ğa, -ge} şeklindedir:

*mürdeler+ğa, ara+ğa, haq+ğa, sarı+ğa, Mūsā+ğa,*

Tuhfet-ül Abidin'nin metni tamamen şiidir. Vezni tutturabilmek için bazen yönelme durumunun +A şeklinde de kullanımına rastlanmıştır:

*başım+ğa > başım+a, cisming+e, derdim+e,*

e) Bulunma durumu

{-da, -de} bulunma durum eki tonsuz harflerden sonra -ta, -te şeklinde kullanılır. Üzerinde çalıştığımız metinde, üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra genellikle +ndA şekli ile görülmüştür:

*tört şafha+da yol+da yanı+da,*

f) Ayrılma durumu

Çağatay Türkçesinde ayrılma durum eki *+dın*, *+din*; nadiren *+tın*, *+tin* şeklinde görülür. Modern Özbek Türkçesinde tek şekli ile *{+dan}* mevcuttur. Ancak çalışmaya değer gördüğümüz metinde daha çok Çağatay Türkçesindeki şekli ile kullanılmıştır:

*kök+dın, şer'ing+dın, otı+dın, şeref+dın,*

Nadiren Oğuzca etkisiyle *{+dAn}* şekli de görülür. Bu durum Özbek Türkçesinde de devam etmektedir:

*tilim+dın, bir+dın, dil+dın "*

g) Vasıta durumu

Eserde vasıta durumu eki olarak *{+n}* kullanılmıştır. Ünsüzlerle biten kelimelerden sonra *+In*, *+Un* şeklinde kullanılır:

*bile+n ~ birle+n "ile"*

h) Yön gösterme durumu

*{+KarI, +KarU}*, Çağataycanın yön gösterme ekinin aslisi olarak kabul edilir. Ancak *{+rA, +rU, +Ar}*, ünlülerden sonra *+r* eki de bu işlevler için kullanılmıştır (Argunşah, 2014):

*yok+karı, taş+karı*

**Soru Eki: *{+mU}***

Çağatay Türkçesinde isimlere ve çekimli fiillere gelen soru eki her zaman yuvarlaktır:

*bar mükın, érdi mü, uyat mü, çıkargay mü, bolur mü*

**Sıfatlar**

Zeynep Korkmaz'ın tanımına göre *sıfatlar adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözlerdir* (Korkmaz, 2014). Kelime türü olarak sıfatlar ad soylu kelimelerdir. Bu kelimelerin isim ya da sıfat olarak kullanılması cümle içerisindeki işlevine bağlıdır. Tüm Türk lehçelerinde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de niteleme ve belirtme sıfatları olarak ikiye ayrılır.

Niteleme Sıfatları

Niteleme sıfatları genellikle varlıkların iyiliklerini, kötülüklerini, renklerini, miktarını... belirten sıfatlardır (Hengirmen, 2006: 132):

*yahşı menzil, şirin kelāming, altun zekān,*

**İşaret Sıfatları**

Genel Türkçede olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de İşaret sıfatları gösterme ve işaret etme görevindedir.

*bu şüret, bu haţ, bu deryādn, ol iş, ol dem "o an",*

**Soru Sıfatları**

Varlıkları soru yoluyla belirten sıfatlardır. Sıfatlar bazı istisnaları dışında her zaman isimlerden önce gelir ve sıfat işlevini

üstlenir:

*kaysı birni, kıayü tarafge, neçük iş,*

### **Belirsizlik Sıfatları**

Belirsizlik sıfatları miktarı ve sayısı belli olmayan varlıkların ve nesnelerin sıfatıdır:

*bir kün, cümle maşşūdın, her sâ'at,*

### **Sayı Sıfatları**

#### **Asıl Sayı Sıfatları**

*on miskāl zer, üç ming āyetni, dört safha,*

#### **Sıra Sayı Sıfatları**

Çağatay Türkçesinde sıra sayı sıfatları iki şekilde yapılır:

{+nçl} ekiyle:

*törtünçi+si, düvüm, sevüm, çahārum*

### **Zarflar**

Zeynep K. tanımına göre "zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir" (Korkmaz, 2014).

Yer ve Yön Zarfları

*anda, andın, astıda*

Zaman Zarfları

*ba'd-ez-ān, ba'dez-in*

Miktar Zarfları

*köp, kem, vāfir, bisyār, bi-ḥad, besi*

Durum Zarfları

*andağ, böyle, anıng-dék, mundağ, şundağ, hergiz*

### **Çekim Edatları**

Metinde görülen çekim edatlarından bir kaç örnek:

bile ~ bilen: *kudret bilen, gavgā bile, növbet bilen*

ile ~ ilen: *zib ile, 'acz ile, aşhāb ilen*

Zaman ifade eden çekim edatları:

*uşal küdin **bēri**, ming ildin **songra**, burun*

Yer yön ifade eden çekim edatları:

*meclis ara, cennet içre, dūzah sarı sürse, başım üzre*

Sebeup ve amaç bildiren çekim edatları:

*Ḥaḳ üçün boldı, sebeb bu ḳahr ü gāzebge kesāfet Muḥliş*

### **Benzetme Edatları**

*maḥzūn kibi, hümā yanglıg, misl-i pervāne*

### **Fiil Çekimi**

Çağatay Türkçesinde fiil çekimi önceki dönemlerin devamı

niteliğindedir ve dokuz farklı kiple yapılır.

#### Görülen Geçmiş Zaman

Belirli geçmiş zaman eki Çağatayca'da {-DI, -DU}'dur. Görülen geçmiş zaman eki üzerine iyelik kökenli kişi ekleri alarak çekimlenmektedir. *ber-dim, bol-dung, dê-di, ber-dik, bol-dıngız, bul-dılar, ét-medim, çık-madıng, kör-medi, kör-medük, körin-medingiz, bér-mediler, kél-di mü?*

Duyulan Geçmiş Zaman: Üç farklı ek ile yapılmıştır.

#### a) {-mıŝ}

-mıŝ eki, Eski Türkçeden bariz şekilde kullanılagelen bir ektir.

Ekin ünlüsü daima düzdür.

Metinde bulunan misaller: *aķ-mıŝmen, ôt-mıŝ*

#### b) {-Gandur, -GAn turur}: Metinde tek örneğine rastlanmıştır.

*ķal-ġandur*

**Geniş Zaman:** Bir hareketin geniş zamanda meydana geldiğini bildirir. Geniş zaman çekiminde seslilerden sonra {-r}, sesizlerden sonra {-Ar} ve {-Ur} şeklinde kullanılmıştır. Konu ile ilgili örnekler: *ér-ürmen, dê-rsen, kıl-ur, eyle-r, Oku-rlar, kör-erler*

**Şimdiki Zaman:** Çağatay Türkçesinde, {-A} zarf-fiil eki ile *tur*-fiili ve {-ur} ekinden meydana gelen şimdiki zaman ifadesi, diğer Tarihi Türk lehçelerinde olduğu gibi bariz bir şekilde kullanılmaktadır. Ünlü ile biten fiil tabanlarına {-A} zarf fiil eki yerine /y/ ünsüzü gelmektedir. Metinde görülen örnekler: *ķıl-a dur, bar-adur, tin-meydür, tüken-meydür*

**Gelecek Zaman:** Eylemin gelecekte gerçekleşeceğini ifade eder. Çağatay Türkçesinde gelecek zamanı ifade eden iki türlü ek mevcuttur. Biri gelecek zamanın asıl eki olan {-Gay, -GA, -Kay,} ve diğeri ise *sıfat-fiil eki olarak bilinen {-GU, -KU}* ekleri üzerine iyelik ekleri ve az da olsa {-tur} yardımcı fiilinin getirilmesiyle oluşur.

Ele almak istediğimiz konu, tarihî Türk lehçelerinden biri olan Çağatay Türkçesinde -GAy gelecek zaman ekinin sıfat-fiil işlevinde kullanımının, Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserlerde tespit edilmesidir.

**{-Gay, -GA, -Kay} :** çalışmada rastlanılan örnekler: *ķutul-geymen, baķ-ġaysın, tuŝ-gey, eyle-gey, ol-ġaymız, ķıl-ġaylar dê-geyler, köy-megeysin, bol-magey, ķal-magey.*

#### {-GU, -KU}

{-Gay} eki dışında gelecek zaman kipini ifade eden bir başka ek de {-GU} ulaç ekidir. Örnek kelimeler: *tap-ġum, kıl-ġung, bil-ġusı, bol-ġusı*

### Emir Kipi

Emir kipi, Türk dilinin şekil ve zaman ekleri içinde en eski olanlarından birisidir. İkinci tekil ve çoğul üçüncü tekil ve çoğul şahıslarda mevcuttur. Çeşitli şahıs eklerinin eklenmesiyle meydana getirilir (Teres, 2009): metinde görülen örnekler: *angla-+gıl, bol-mağıl, kıl-+sun, tut-masun, bol-+ung, bol-mangız, et-sünler*

### Şart Kipi

{-sA} eki, Eski Türkçeden beri şart işlevi görmektedir. Bu işlev {-sA} ekinin temel işlevidir. Ancak birleşik cümlelerde ana cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlar (Erdem Uçar, 2016).

Çağatay Türkçesinde şart kipi {-sa, -se}'dir. *kıl-sam, bol-sang, ol-sa, kıl-sek, bol-sangızlar, kıl-salar*

### İstek Kipi

Bu yapı, birinci şahıslarda bir hareketi yapma isteğini ifade etmek için kullanılır (Eckmann, 2009). Birinci tekil kişi için bulunan şunlardır: *néyle-yin, ét-ey, yığla-ma-y*

### Gereklilik kipi

Çoğunlukla kerek kelimesi ile yapılan gereklilik kipi, bunun yanı sıra {-mAk} {kerek, -sA} *kerek gibi yapılar* ile de yapılır. Metinde rastlanan örnekler:

*kirsem kerek*

*bulmağ kerek*

*kirsem kerek, bërsem kerek*

### İsim Fiil

Çağatay Türkçesinde isim-fiil eki sadece {-mAk} ekidir. Türkiye Türkçesinde bulunan {-mA} ve İş ekleri ise fiilden isim yapma eki olarak kullanılır (Argunşah, 2014):

*halqanı bozmak sevāb émiş*

### Sıfat Fiil

Sıfat-fiil ekleri, fiilleri sıfat haline getirerek, cümlede isim gibi kullanılmasını sağlar. Bu eklerin birinci işlevi eylemleri sıfatlaştırır. Gelecek zaman, geçmiş zaman ve geniş zaman eklerini sıfat-fiil eki olarak incelemek mümkündür.

a) Geniş zaman {-r}

Metinde herhangi bir örnek görülmemiştir.

Geçmiş zaman {-mİş, -dUQ, -Kan, -Gan, -An}: *İlgeri ötmış kütüpler, kılmışige cezā dëgen bizler*

Sıfat-fiil olarak kullanılan {-mİş} eki, Çağatay Türkçesinde nadiren bulunur. İsim çekim getirilerek fiili sıfatlaştırır:

d) Gelecek zaman {-GU, -KU}

Gelecek zaman sıfat-fiil eki {-GU, -KU} ekinin Türkçenin

Çağataycadan önceki devrinde de kullanıldığı görülmüştür. Bu ek Çağatay Türkçesinde nadir kullanılmıştır. Çağatay Türkçesinin gramer özelliklerini taşıyan Tuhfet-ül Abidin'de de örneklerle rastlanmıştır: *bir 'âsi ümmetimiz munda bolğu dek merdûd*

### **Sonuç**

"Tuhfetü'l-Âbidîn ve ya Enîsü'l-Âşîkîn" adlı eser, Molla Muhammed Âbid Can Nemengânî'nin derin ilmi birikimini, tasavvufi düşüncelerini ve edebi zevkini yansıtan önemli bir çalışmadır. Eser, hem dinî-tasavvufi bir rehber hem de şiir antolojisi niteliği taşımaktadır. Molla Muhammed Âbid Can'ın babası Molla Muhammed Kabil Ahund Nemengânî'nin sahafılık dükkânında başlayan ilim yolculuğu, zamanla âlimlerin ve sûfilerin katıldığı bir sohbet meclisine dönüşmüş, bu meclislerde işitilen hikmetli sözler ve şiirler, bu eserin temelini oluşturmuştur.

Eserin en dikkat çekici yönlerinden biri, Mevlânâ Yâr Muhammed Nemengânî'nin şiirlerine ağırlık vermesidir. Molla Muhammed Âbid Can, hocası Molla İsamüddin vasıtasıyla tanıdığı bu büyük şairin divanından etkilenmiş ve onun Hz. Peygamber (s.a.v.), dört halife ve Buhara'daki evliyalar hakkındaki naat ve methiyelerini eserinin temel taşı yapmıştır. Bu durum, eserin sadece bir şiir mecmuası değil, aynı zamanda manevi bir miras olduğunu göstermektedir.

Eserin dil ve edebiyat tarihi açısından önemi de büyüktür. Çağatay Türkçesinden Yeni Özbek Türkçesine geçiş dönemine ait bir metin olması, onu dilbilimciler için önemli bir kaynak haline getirmektedir. Eserde kullanılan dil, hem klasik Türk edebiyatının izlerini taşımakta hem de dönemin halk diline ait özellikler barındırmaktadır. Bu yönüyle, Orta Asya Türk edebiyatının gelişim sürecini anlamak için kritik bir köprü vazifesi görmektedir.

Eserde "beyazcılık" yöntemiyle farklı şairlerin şiirleri bir araya getirilmiş, ancak Mevlânâ Yâr Muhammed Nemengânî'nin şiirlerine ağırlık verilmiştir. Bu durum, derleyicinin şaire duyduğu saygı ve hayranlığın yanı sıra, onun şiirlerinin dönemin dinî ve edebî düşüncesini en iyi şekilde yansıttığını göstermektedir.

Sonuç olarak, "Tuhfetü'l-Âbidîn ve ya Enîsü'l-Âşîkîn", hem tasavvufi bir rehber, hem şiir antolojisi, hem de dil tarihi açısından önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Eser, Molla Yar Muhammed Nemengani'nin ilmi ve manevi kişiliğini yansıttığı gibi, Orta Asya'daki dinî-edebî geleneğin devamlılığını da ortaya koymaktadır. Bu çalışma, gelecek nesillere aktarılan bir ilim ve irfan mirası olarak,

hem akademik çalışmalara kaynaklık etmeye devam edecek, hem de manevi arayış içinde olanlar için bir yol gösterici olma vasfını koruyacaktır.

Çalışmada karşılanan dil bilgisi özellikleri: Zamirler Çağdaş Türk lehçelerinde kendi farklılıklarıyla kullanılırken Yeni Türkiye Türkçesinde {bu, şu, o} gibi şekilleriyle kullanılır. Ancak bu ek, 15. ve 20. yüzyıllar arasında Orta Asya'da edebî bir Türk dili olarak kullanılan Çağatay Türkçesinin kendi zamir sistemine sahiptir. "Bul" işaret zamiri, Çağatay Türkçesi metinlerinde nadiren görülen bir işaret zamiridir. Çalışmasını yaptığımız metinde bul işaret zamir örnekleri görülmüştür. Dédim âfet ki başlar **bul** hevâ âheste âheste, **Bul** uşaldurkim ozar yüz dām mi naħcir-i qarż, Bul temennâ birle bolsa dāhil-i hūldi-berîn.

Bazı örneklerde, ilgi durumu eki {+nıñ} yerine, bugünkü Özbek şivelerinde kullanılan {+nı} veya {+ni} eki tercih edilmiştir.

### Kaynaklar

- Argunşah, M. 2014. *Çağatay Türkçesi: Tarihi Türk Lehçeleri*. Kesit Yayınları.
- Kayyumov, F. 1998. *Tezkire-i Kayyumi*. Özbekistan Fenler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü Yazım Yayın Bölümü.
- Eckmann, J. 2009. *Çağatayca El Kitabı* (G. Karaağaç, Çev.). Kesit Yayınları.
- Efendioğlu, S. *Vâhid Cinânül-cinân*. Fenomen Yayınevi.
- Eraslan, K. 1988. *Çağatay Edebiyatı Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Diyanet Yayınları.
- Erdem Uçar. F. M. 2016. Çağatay Türkçesinde -Sa Ekinin İşlevleri. *International Journal of Social Science*, 48 (2), 141 – 154
- Gülensoy, T. 2011. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Günay K. 2012. *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yayınevi.
- Kara, F. 2011. *Zebân-ı Türkî: Kelür-nâme*. Fenomen Yayınevi.
- Kocaoğlu, T. 2003. Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı ê/i Meselesi. *Türk Kültürü*, 483-484, 266 – 281.
- Seyhan, T. 2004. *Zahirü'd-din Muhammed Babür Mirza Mübeyyen Der Fıkh*. Çağrı Yayınevi.
- Teres, E. 2009. *Çağataycada Söz Yapımı*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yıldık Teknik Üniversitesi.
- Ünlü, S. 2013. *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi.
- Yıldırım, H. 2012. *Özbek Türkçesi: Dil Bilgisi Alıştırmalar Konuşma Metinler* (2. Baskı), Gazi Kitap Evi Yayınları.
- Yılmaz, E. 2002. *Doğu Türkçesi: Edebiyat Terimleri Ansiklopedisi*, Sütun Yayınları.
- Yılmaz, S. 2008. *Çağataycanın Türk Dilleri Arasındaki Yeri Üzerine Bir*

## Formal Characteristics of *Tuhfetul-Ābidin*

Hayratullah BARLAS<sup>1</sup>

### Abstract

*Tuhfetü'l-Ābidin* is a poetry collection by Molla Yār Muhammed Namangānī, who was born in the XIX<sup>th</sup> century in Namangān. This work contains Namangānī's poems and serves as an important source shedding light on the literary traditions of the period. The 108<sup>th</sup> page of the work is entirely dedicated to Namangānī's poems. These pages are among the most significant sections reflecting the poet's individual literary identity and artistic expression. The study primarily focuses on these 108 pages, and the content of the work has been thoroughly analyzed. Molla Yār Muhammed Namangānī used the pen name "Muhlis" in his poems. This pen name is highlighted as an essential part of Namangānī's literary identity. The work was obtained from the village of "Hoşham" in the Badakhshan province, located in northern Afghanistan. Badakhshan has been one of the key centers of Turkic-Islamic culture throughout history and is known as a region where many literary works have been produced. The texts in the work have been transcribed into the Latin alphabet. This transcription was carried out to ensure that the work can be read and understood by a broader audience. Transcribing it into the Latin alphabet facilitates easier analysis of the work within contemporary Turkology studies. After the transcription, the work was analyzed in terms of morphology (word structure).

This process involved examining the structural features of the text, suffixes, verb conjugations, and the historical development of the language. Such analyses contribute to a better understanding of the historical dialects of Turkish and reveal the linguistic structure of the period. This study is not only a transcription and analysis of a literary work but also a research project that uncovers the linguistic features of an important historical dialect, such as Chagatai Turkish. The examination of this work helps us comprehend the cultural and literary framework of the period while also revealing the developmental process of the language.

**Key words:** *Molla Yār Muhammed Namangānī, Tuhfetü'l-Ābidin,*

<sup>1</sup> *Hairatullah Barlas* – Cevizcan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.

**E-mail:** hairatullah@gmail.com

**ORCID ID:** 0000-0001-6847-1624

**For citation:** Hairatullah B. 2025. "Formal Characteristics of *Tuhfetul-Abidin*". *Uzbekistan: Language and Culture* 4: 35 – 50.

### References

- Argunşah, M. 2014. *Çağatay Türkçesi: Tarihi Türk Lehçeleri*. Kesit Yayınları.
- Kayyumov, F. 1998. *Tezkire-i Kayyumi*. Özbekistan Fenler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü Yazım Yayın Bölümü.
- Eckmann, J. 2009. *Çağatayca El Kitabı* (G. Karaağaç, Çev.). Kesit Yayınları.
- Efendioğlu, S. *Vāhid Cinānül-cinān*. Fenomen Yayınevi.
- Eraslan, K. 1988. *Çağatay Edebiyatı Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Diyanet Yayınları.
- Erdem Uçar. F. M. 2016. Çağatay Türkçesinde -Sa Ekinin İşlevleri. *International Journal of Social Science*, 48 (2), 141 – 154
- Gülensoy, T. 2011. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Günay K. 2012. *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yayınevi.
- Kara, F. 2011. *Zebān-ı Türkî: Kelür-nāme*. Fenomen Yayınevi.
- Kocaoğlu, T. 2003. Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é/i Meselesi. *Türk Kültürü*, 483-484, 266 – 281.
- Seyhan, T. 2004. *Zahirü'd-din Muhammed Babür Mirza Mübeyyen Der Fıkh*. Çağrı Yayınevi.
- Teres, E. 2009. *Çağataycada Söz Yapımı*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yıldık Teknik Üniversitesi.
- Ünlü, S. 2013. *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi.
- Yıldırım, H. 2012. *Özbek Türkçesi: Dil Bilgisi Alıştırma Konuşma Metinler* (2. Baskı), Gazi Kitap Evi Yayınları.
- Yılmaz, E. 2002. *Doğu Türkçesi: Edebiyat Terimleri Ansiklopedisi*, Sütun Yayınları.
- Yılmaz, S. 2008. *Çağataycanın Türk Dilleri Arasındaki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Yücel, B. 1995. *Bābür Divānı*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.